

MAGYARORSZÁG KÖZOKTATÁSIÜGYÉNEK ÁLLAPOTA.

— A vall. és közokt. minister 20-dik jelentése az országgyűléshez. —

A ministeri jelentés első kötete (1—289. oldal) a közoktatási tanács mult tanévi működéséről számol be s a népoktatás 1889—90., valamint egy külön (66 oldalra terjedő) füzetben az országos tanítói nyugdíj- és gyámalap ugyanazon évi állapotát ismerteti. A második kötet (1—442 oldal) a középiskolák-, felsőbb tanintézetek-, szakiskolák-, szaktanfolyamok-, emberbaráti és közmívelődési intézetek ismertetését tartalmazza. Ezt a sorrendet követve tartunk mi is egy rövid szemlét a terjedelmes és tanulságos jelentés fölött.

I. Népinevelés.

Az országos közoktatási tanács új szervezetének és működésének e jelentésben foglalt szabályzatáról ezuttal azért nem szólunk, mert azt főbb vonásaiban már korábban megismertettük volt folyóiratunk olvasóival. Azt azonban meg kell említenünk, hogy e testület a hozzá utalt ügyek fontosságánál fogva mind nagyobb-nagyobb jelentőségre emelkedik közoktatásügyünk intézésében. Eddig ugyanis fő munkaköre a tankönyvek bírálatában állott. Ma már azonban — e mellett — kiküldöttéi útján nemcsak iskola-felügyeletet gyakorol, hanem mindennemű tanterveket felülvizsgál, szervezeteket állapít meg s a közoktatásügyi kormánynak minden lényeges tanügyi kérdésben teljesen igénybe vett és irányadó szakközege. A közetlen rendelkezést a ministerium ugyan maga gyakorolja, de a lényeg súlypontja már-már a közoktatási tanácsba van áthelyezve. Helyes és üdvösz-e ez a tendentia, azt a jövő fogja megmutatni. Mi attól tartunk, hogy egy felelősség nélküli testületnek ez igen nagy hatáskör lesz, főképp ha meggondoljuk, hogy annak tagjaira nézve e működés mégis csak mellékfoglalkozás. Mi szivesebben látnánk egy ugy szervezett közoktatásügyi kormányt, hogy a mellett egy ilyen parallel intézmény feleslegessé váljék.

A népinevelés ügyére vonatkozólag a ministeri jelentés következő főbb adatait csoportosítjuk.

Hazánk 65 törvényhatóságában (Fiumét is beleértve) a *tanuló-gyermek*ek száma 1890-ben összesen 2,524,569 volt. Ebből 6—12 éves koru fiu 929.241, leány 899.054; 13—15 éves fiu 358.948, leány 337.326. Vallás és nyelv szerint e létszám így oszlik meg: róm. kath. 1,244.848, gör. kath. 259.072, gör. kel. 318.714, hely.

hitv. 357,638, ág. hitv. 206,895, unitárius 10,244, izraelita 127,158, magyar 1.263,011, német 334,704, román 399,568, tót 331,596, szerb 72,832, horvát 47,077, ruthén 75.781.

Míg tehát vallásukra nézve a tanköteleseknek csaknem fele-része római katolikus s a másik felerésze hat felekezet között oszlik meg, hasonló arány mutatkozik másfelől nemzetiségi tekintetben is, a mennyiben az összes létszám teljes felerésze magyar, a másik fele pedig hat különböző és földrajzilag egymástól meglehetősen elszigetelt nemzetiséghez tartozik, melyek közül a háromszázezeret mind meghaladó létszámmal egy nagyobb csoportozatot alkot a német, román és tót, és egy kisebbet a százezeren mind alul maradó szerb, horvát és ruthén. A magyarság domináló és mind erősödő helyzetét tehát a népoktatási statistika is világosan bizonyítja.

A tankötelesek összes száma az 1880-adi népszámlálás utján megállapított polgári lakosságnak 18.36%-át adja. A legalacsonyabb 14—15%-ot Kis-Küküllő-, Torda-Aranyos- és Hunyadmegyében találjuk.

Különböző fokú *iskolába járt* a tankötelesek közül összesen 2.057,812, s iskolázatlanul maradt 466,757. Amaz a létszámnak 81.51, ez pedig 18.49%-át teszi. A mindennapi iskolások százaléka öttel kedvezőbb az adott átlagnál.

Ez iskolázási átlagot 40 törvényhatóság haladja túl, melyek közül 90—98-ig terjedő százalékkal a következők állanak lefele menő fokozatban elől: Zólyom-, Baranya-, Tolna-, Sopron-, Vas-, Fehér-, Hont-, Komárom-, Somogy-, Szepes-, Gömör-, Moson-, Pozsony-, Temes-, Esztergom-, Hajdu- és Veszprémmegye. Az iskolázás országos átlagán alul maradó 25 törvényhatóság közül 58—70 százalék mutatkozik felfelé menő fokozatban Szolnok-Doboka-, Ugocsa-, Alsó-Fehér-, Krassó-Szörény-, Hunyad-, Arad-, Szilágy-, Torda-Aranyos-, Túróc- és Maros-Tordamegyében, míg Mára-Maros 42 és Szatmár 46 százalékig süllyed. A többi, itt névszerint meg nem említett törvényhatóságban az iskolajárók százaléka 70 és 90 között váltakozik.

Hogy az adott iskolázási viszonyok mily mértékben mondhatók kedvezőknek, tudnunk kell, hogy a huszonegy év előtt kiadott első ministeri jelentés ideje (1869.) óta a tankötelesek száma 239 ezer 828-al növekedett, a mi a polgári lakosság mintegy két százalékanak felel meg. Hogy ebből mi esik a népességi szaporulat- és mi az összeírásban követett eljárás tökéletesbedésének számlájára, nem vizsgáljuk. A haladás bármely irányban történt, csak örvendesteknek mondható.

Az iskolabjárók száma 1869-ben a tanköteleseknek 50.42%-át adta. Huszonegy év alatt tehát e tekintetben 31.09% javulás mutatkozik, mely eredmény magában véve is ékesszóló hirdetője hazánk népnevelésügye hatalmas fejlődésének. Hátha még az iskolák és tanítás akkori s mostani minőségére gondolunk!...

Hitfelekezeti tekintetben az iskolázási arányok a következőleg alakulnak. Minden ezer tankötelesből tényleg iskolába járt 873₀ r.

kath., 622₁, gör. kath., 673₉, gör. kel., 844₉, helyv. hitv., 881₇ ág. hitv., 774₃, unitárius és 805₉, izraelita. Az országos átlagot (815₉) három mulja fölül és azon alul négy marad. Az unitáriusok az általános sorrendben az *ötödik helyre* kerültek, úgy hogy utánuk már csak a gör. katolikusok és keletiek állanak, holott 1880-ig — a mai országos átlagnak megfelelő iskolázatásukkal a *harmadik* helyet foglalták el (első akkor a róm. kath., második az ág. hitv. egyház volt, míg ma megfordítva áll). S e hanyatlás nem csupán a többiek emelkedése által történt megelőztetés, hanem az 1880-ban 80₇₈%-kal iskolázottaknak 78₂₇%-ra lett leszállása, tehát két és fél százalék valóóság visszaesés.

Óhajtanók e hátrányos tünemény okát felderíteni, hogy azután az orvoslás módját annál biztosabban jelölhessük meg; de hogy az ország különböző vidékein miféle tényezők hatnak iskolázásügyünkre positiv vagy negativ irányban: ezt kideríteni csak a helyszínén lehetne. Azt véljük azonban, hogy itt csak egy kis természetes hullámmzással állunk szemben, a mit az iskolázatási kényszer elevenebb alkalmazásával ismét kedvező irányba lehet terelni. Csak az iskolaszékek és tanfelügyelők (esperesek) legyenek erélyesek a községi előljáráságtól követelni a községek számára kiadott ministeri utasítás három első cikkelyének szigorú végrehajtását s sikertelenség esetén vigyék az ügyet a törvényhatósági közigazgatási bizottsághoz, sőt a ministerhez: egy pár év alatt ismét vissza lehet szerezni az elveszített rangfokozatot. De ebben az irányban hatékony befolyásával és főfelügyeleti jogával az egyházi főhatóság is közre hathat; valamint azt is szükséges tudni, hogy némely vidéken az ismétlőiskolázás állandóan elhanyagoltatik s az általános mérleget már csupán ez egy körülmény is megrontja.

Hogy azonban még is némi tájékozást nyerjünk arról, hogy az unitárius tanköteles gyermekek iskolázatása törvényhatóságonkint minő fokon áll s hol forog fenn sürgősebben a beavatkozás szüksége, erre nézve a ministeri jelentés adataiból a következő táblázatot állítottuk össze:

Törvényhatóság.	Unitárius		Törvényhatóság.	Unitárius	
	tankö- telesek iskolába járók	száma		tankö- telesek iskolába járók	száma
Budapest	31	26	Kis-Küküllő vármegye	719	458
Alsó-Fehér vármegye	146	111	Kolozs	282	303
Besztercze-Naszód "	5	5	Maros-Torda "	1074	799
Békés "	22	6	Nagy-Küküllő "	464	313
Bihar "	23	14	Pest-P.-S.-Kis-Kun "	1	1
Borsód "	1	1	Sopron "	2	2
Brassó "	56	50	Szében "	1	12
Csik "	2	2	Szilágy "	6	4

Törvényhatóság.		Unitárius		Törvényhatóság.		Unitárius	
		tankö- telesek száma	iskolába- járók			tankö- telesek száma	iskolába- járók
Csongrád	vármegye	45	15	Szolnok-Doboka vármegye	13	14	
Fehér	"	15	15	Temes	8	8	
Fogarás	"	13	13	Tolna	1	1	
Háromszék	"	950	682	Torda-Aranyos	1611	979	
Hont	"	1	1	Udvarhely	4730	4181	
Hunyad	"	15	11	Ugocsa	1	1	
Jász-N.-K.-Szolnok vm.		4	4	Vas	2	2	

E táblázat annyiban is tanulságos, mert mutatja, hogy az ország mily különböző vidékein vannak elszórva hitrokonaink; de főképp, mert ebből látjuk, hogy a hátramaradás leginkább a tulajdonképeni ős-otthonainkban észlelhető. Iskolázatlanul marad ugyanis Alsó-Fehérben 26-, Háromszéken 28-, Kis-Küküllőben 36,3-, Maros-Tordában 25,6-, Nagy-Küküllőben 32,5-, Torda-Aranyosban 39,3-, Udvarhelymegyében 11,6 százaléka tanköteleseinknek. Ebből már most minden további magyarázat nélkül látható, hol kell sürgetni az orvoslást; mert csak hogy az országos átlagot elérjük, 18 százalék tankötelesnél többnek nem szabad iskolázatlanul maradnia.

Népoktatásügyünk egyéb viszonyaira nézve álljanak itt még a ministeri jelentés következő adatai.

A *polgári községek száma* 1869-ben 12,757 és 1890-ben 12,684 volt. Akkor 598 község találtatott teljesen iskola nélkül (12,53%), most 243 község (1,91%).

Az *iskolák száma* akkor 13,798 volt, most 16,805. E huszonegy évi időközben szaporodott tehát 21,79% arányban, 3007-tel a mi 143 évenkénti szaporulatnak felel meg.

Jelleg szerint a népiskolák közül állami 801=4,77%, községi 1946=11,58%, róm. kath. 5422, gör. kath. 2173, gör. kel. 1815, ev. ref. 2375, ágostai 1433, unitárius 46 (huszonegy év előtt 103 volt), izraelita 566 = együtt 82,30%, magániskola 184=1,09%, társulati 44=0,26%.

A felekezeti iskoláknak községiekké történt átalakítása abban az időben hazafias köznevelési tény volt; de már ma, midőn a felekezeti tanítói fizetések is államségélylyel 300 forintra emeltetnek, előnyös lenne az unitáriusokra nézve, ha iskoláik régi létszámával vettethetnének a mérlegre. Akkor egyébként is az a téves irányzat uralkodott, hogy többnyire erősebb hitközségeikben engedték át iskoláikat, holott épen megfordítva kellett volna eljárni. Ez köznevelési és egyházi tekintetben is előnyösebb lesz vala.

Fokozat szerint az iskolák így oszlanak meg: elemi 16,559, felső-népiskola 64, felsőbb leányiskola 18, polgári iskola 164.

A *tanítók száma* 1869-ben 17,792 volt, 1890-ben 24,908. Nevekedett tehát a létszám ez idő alatt 40% arányban 7116-al, vagyis évenként 338-al. Az összes létszámból okleveles 88-, a nélkül való 12% ; férfi 86.₇₃-, nő 13.₂₇%.

A *magyarnyelv követelményét* (1879. évi XVIII. t. cz) tekintve a tanítók közül:

	1880-ban	1890-ben
magyar anyanyelvü volt	15,488=71. ₃₆ %	22,026=88. ₄₃ %
magyarul jól tudott	1725=7. ₉₇ "	928=3. ₇₂ "
" keveset tudott	1922=8. ₈₈ "	1275=5. ₁₃ "
" nem tudott	2520=11. ₆₈ "	679=2. ₇₂ "

A népiskolák *fenntartására* fordítottatott 1869-ben 3.760,123 frt, 1890-ben pedig 15.495,584 frt. Akkor az egyenes adónak 6.₈₈-, most 16.₁₁%-a. Tanítói fizetésekre ment akkor 3.606,114, most 11.639,979 forint.

Tanítónőképző intézet 1169-ben volt 46 (köztük állami 5), 1890-ben 72. Ezek között állami 25, felekezeti 47; tanítónőképző intézet 17. A növendékek száma ez intézetekben 4081.

Kisdedóvó intézet 1890-ben 703 állott fenn, 63,291 növendékkel, kiket 829 óvó és 606 dada gondozott. Óvó-képző intézetet ez ideig még csak az országos óvó-egylet s a központi Fröbel-nőegylet tart fenn. Hasonló állami intézetek szervezése most van folyamatban. Tudomásunk szerint a legelső ily intézetek Szegeden, Sepsiszentgyörgyön s valamelyik délvidéki városban állítatnak fel. Maguknak a kisdedóvó-intézeteknek és gyermek-menedékházaknak országos szervezése is munkába vétetett.

Az országos *tanítói nyugdíj és gyámalap* tiszta vagyona az 1890. év végén szerkesztett zárszámadás szerint 8,225.103 frt. 85¹/₂ kr. volt, mely összeg nagyobb része (közel hat millió forint) többnyire állami építkezésekre adatott ki kölcsön, a többi része pedig állampapírokba és takarékpénztárba van elhelyezve s átlag 5.₀₇%-ot jövedelmez.

Díjfizető tagja ez intézetnek 20.226 tanítói állomás és 16.746 tanító. 1890. végén

nyugdíjas tagja volt	938,	összesen	106.019 frt. évi nyugdíjjal,
segélyezett özvegy	1.459,	"	125.311 " " segélylyel,
gyámoltott árva	2.042,	"	59.564 " " gyámpénzzel,
segélyezett tanító	10,	"	702 "
végkielégítést nyert	15,	"	3.390 forinttal.

II. Középiszkolák.

A középiszkolákról szóló jelentés a legutolsó 1890—91-ik tanévi adatokat tartalmazza.

A bevezető általános tájékoztatásban a minister mindenekelőtt azon növekedő eredményről szól, mely a görögnyelv fakultatív tanu-

lását szabályozó 1890. évi XXX. t. cz. végrehajtásában észlelhető. „Mult évi jelentésemben fölemlítettem — mond a minister — hogy habár a törvénykövetelte intézkedések alig 10 nappal a tanév kezdete előtt léphettek életbe s habár némely tanintézet tanári testületében idegenkedés nyilvánult az újítás irányában, mégis általában azokban a gymnasiumokban, melyek a görög nyelvet helyettesítő tanításra berendezkedtek, az V-ik osztálybeli tanulóknak 26 százaléka s a rendelkezésem alatt álló gymnasiumok tanulóinak 36 százaléka iratkozott be a compensatio kedvezményére. Most jelenthetem már azt is, hogy magában az első év folyamában az általános 26 százalék 30-ra emelkedett. Sok tanuló lépett át az év folyamán a nem görög tanításra, míg viszont a görögről ezt éppen nem mondhatom. A jelen tanév elején (1891—92.) pedig az általános szám 35 százalék lett, s a rendelkezésem alatt álló gymnasiumokban 36-ról 49-re emelkedett. Sőt e százalékok még magasabbra fognak rugni, mert oly gymnasiumokban is jelentkeznek e cursusra tanulók, melyek még nem rendezkedtek be a tanításra. Azoknak a főgymnasiumoknak a száma pedig, melyekben e tanítás berendeztetett, 63-ról 77-re emelkedett.“ Saját főgymnasiumunk már az első számban bennfoglaltatott.

Hogy mily különféle irányban mutatkozik termékenyítő hatása az 1890. évi XXX. t. cz.-nek, erre a minister a következőkben mutat rá: „Nemzeti irodalmunk a görög cultura tekintetében vajmi szegény volt. Az eddigi görög nyelvtanítás, mely valamennyi tanulóknak szült, alig tudott a grammatika nehézségein tulemlkedni. *Az új tanrendszer azonnal új irodalmi áyat is teremtt.* Thukydidest már két új fordításban bírjuk. Homerosnak két új fordítása jelent meg, melyek közül a megbízásomból készült prózai fordítás olyannak ígérkezik, melyet a nagy közönség is szívesen fog használni s mely az antik műveltséget az iskolán kívül is képes lesz terjeszteni. Illusztrált művek keletkeztek a görög állami és magán régiségekről, a vallás és művészet történetéről. Ezeken kívül munkában van számos új mű, melyek hivatva lesznek a görög culturát nemzetünk közkincsévé tenni, mire az eddigi iskola nem volt alkalmas. A tanrendszerbeli újítás a meddő grammatizálás helyett az ó-remek szemléltetésére alkalmas tanárainkat. Az ó-remek reproducálása, de a compensationalis rajztanítás is műzlszünk emelésére fog szolgálni. A szükséges segédeszközök — és pedig mind hazai termékek — készülöben vannak.“

„Hogy a görög nyelv helyett választható tanítást eredményében mennél biztosabbá tegyem, nem csak könyvekről, szemléltető eszközökről gondoskodom, hanem gondoskodom arról is, hogy tanáraink képzettsége ez irányban is mennél inkább gyarapodjék. E célból a geometriai rajztanítás azon elemeire, melyek a gymnasiumok felső osztályaiban elő fognak fordulni, a lefolyt szüniidőben rajztanáraink számára a minta-rajziskolában *póttanfolyamot* rendeztettem be, a melyen vidéki rajztanáraink közül számosan jelentek meg s nagy buzgalommal dolgoztak. E rajztanfolyamnak folytatása is lesz a legközelebbi szüniidőben s *ugyanaz időre a görög irodalmi tanításra*

is szándékozom póttanfolyamot berendezni, hogy tanáraink az újítást kellőleg érvényesíthessék.“

A tanrendszerbeli végintentióját pedig a görög nyelv kérdésében így körvonalozza a minister: „*A görög nyelv helyett választható tanítás behozatalát átmenetnek tekintem az egységes középiskolára. Előkészítő iskola ez, melyre nagy szükség volt. A rendszerbeli elkeseredett ellenfelek kezdenek egymáshoz simulni, a tanárok előkészülnek a nagy munkához. Örvendetes dolognak tartom, hogy paedagogusaink közül számosan komoly és beható tanulmányt tesznek az egységes középiskola részleteiről is. De, noha már szép számú tanulmány áll előttünk, mégis időt kell engednem azoknak, kik a részleteknek még mélyebb tanulmányozására adták magukat, s habár a tanácskozásokat e tekintetben kisebb körben már megkezdettem s nagyobb körben is meg fogom indítani, mégis be kell várnom a doly teljes megérlelődését, hogy az alkotandó mű lehetőleg tökéletes legyen, melyre az eszme kimondása óta eddig eltelt csekély idő s még eltelendő idő nem lesz soknak mondható.*“

Ez tehát a minister programja a középiskola reformját illetőleg. A görög nyelv rendezésével egy átmeneti korszakba jutottunk, melynek ígérkező hasznai kétségkívül bekövetkeznek — s melyben egy pihenőt szándékszik tartani a minister, mielőtt a rendszer-változtatást teljesen végrehajtaná. Ez elhatározás teljes bölcsesség szüleménye, mert az új rendezésre a közönség még nincs kellően előkészítve. Az első szaktanácskozás se sokat tett ez irányban. Az a nyilatkozat pedig, hogy a szakkörök bemélyedő studiumai bevárandók, *egyenes felhívás a tanár testületekhez*, hogy foglalkozzanak hát behatóan a kérdéssel, mert az ők tapasztalataikra és szakvéleményükre egy ilyen nagy kihatással bíró rendszerváltoztatásnál szükség van. E felhívás teljesen jogosult s remélnünk kell, hogy illetékes körökben kellő viszhangra fog találni.

A görög nyelvet compensáló tantárgyakra vonatkozólag az a nézetünk, hogy kellő előkészület és megfelelő berendezkedés mellett ezek az általános miveltség fokozására nagyobb hatással lesznek, mint maga a compensált tantárgy. Ugy, hogy a szaktanulmányokba mélyedő köröktől majd arra nézve is tájékoztatást várnánk: mi módon lehetne ebben a görög nyelv-tanulókat is részesíteni; vagy egyáltalában nem lehetne-e a compensatiót a vele rokon tantárgyakba (irodalom, történelem, vallás, rajz) úgy beilleszteni, hogy míg egyfelől így annak hatása az egész ifjuságra kiterjesztetnék, másfelől a tantárgyakkal való túlterhelés, a tanerők szaporítása s egyéb külső berendezkedés gondjai is elháríttatnának.

A görög irodalmi póttanfolyam is kilátásba van helyezve. Tanári körökből erre nézve rosszaló hangok nyilvánultak. Pedig az illetőknek nincs igazuk. Az egyetemi ifjuság padjain néhány hetet eltölteni magában véve sem lealázó. Hisz külföldi egyetemeken ilyen hallgatókat naponta lát maga előtt egy-egy jelesebb egyetemi tanár. De az a körülmény, hogy így alkalom nyílik személyes jótékony érintkezésre, az új tanítás szellemének, irányának, terjedelmének s

még tartalmának is egyöntetű megállapítására s így az ország legkülönbözőbb gymnasiumai között egy bizonyos összhang létrehozására, már ez éppen kívánatossá és hasznossá teszi az ígért póttanfolyamot. Itt egyébként sem magánügyről van szó, hol egyéni hiúság irányadó lehetne; hanem egy olyan közoktatási kérdéstről, mely előtt az egyén a maga énjét alárendelni tartozik, annival inkább, mert senkinek sem a tudományát akarják mérlegelni, vagy éppen pótolni, hanem egy új tanítás tervezetének körvonalait és részleteit közölni. A ki magát a rendszert behozta, az egyuttal jogosult és illetékes is annak magyaráztatására.

A ministeri jelentés közelebről tárgyalatván az országgyűlés közoktatási bizottságában, a minister ott előszóval is ismételte a fennidézett elvi kijelentéseket. Történt azonban olyan nyilatkozat is mind a bizottságból, mind a minister részéről, a mi az unitárius egyházra vonatkozólag újabb aggodalmat okozhat. Az u. n. *csonka gymnasiumok eltörléséről* volt szó, a mi mindkét oldalról közös óhaj alakjában nyilvánult s ez iránt remény is fejeztetett ki. Melyikünk ne gondolt volna azonnal e tárgyalás rendén sz.-kereszturi gymnasiumunkra?! Csonka gymnasiumnak ugyan mi ezt nem tartjuk, de mégis aggodalomban tart fölötte az a körülmény, hogy ez intézet helyzete, rendeltetése és szolgálatai iránt a közoktatásügyi ministeriumban nem egészen alapos felfogás jutott érvényre. Pedig e felfogás nem volt ugyanaz minden időben. Élénken emlékszünk még a b. e. Eötvös saját szavaira, midőn 1869-ben tett körutja alkalmával ez intézetet is meglátogatván s az itt szervezendő állami tanítóképezdére utalván, így nyilatkozott: „óhajtom, hogy a két intézet egymást festvériesen támogassa.“ S e kölcsönös támogatás állam és egyház között hosszú időn át tettekben is nyilvánult. Egy idő óta azonban a multnak traditiója és a helyi körülmények méltánylása háttérbe szorult. Erdélyben pedig mindenki tudja, hogy az unitárius egyház közoktatási rendszerében a kereszturi gymnasium egy alap-tényező, melyet nélkülözni semmi körülmények között sem lehet. S ha, mint már elismertetett, magyar egyházaink iskolái a magyar nemzeti nevelés szolgálatában állanak, Kereszturtól se lehet e szolgálatot megtagadni.

Most áttérve a ministeri jelentés közérdekű statistikai közleményeire, ezekből a következő adatok vonják leginkább magukra érdeklődésünket.

A *középiskolák* száma három év óta hárommal szaporodott s ma már van 151 gymnasium és 32 reáliskola. *Fejlettség* tekintetében a 183 középiskola között van nyolcz osztályu 113, négy osztályu 46, hat osztályu 15, *kivételes*, t. i. fejlődésben levő több-kevesebb osztályu 9. Ez utóbbiak között van sz.-kereszturi, öt osztályu gymnasiumunk is. 1883. óta a teljes középiskolák száma 16-tal gyarapodott. A teljes középiskolák nálunk 65, Ausztriában 81%-át adják az összesnek.

Jelleget szerint: állami rendelkezés és vezetés alatt áll 125, au-

tonomiával bíró felekezetek vezetése alatt 58, u. m. gör. keleti 4, evang. ref. 27, ág. evang. 24, egyesült protestans 1, unitárius 2.

Az *osztályok száma* három év alatt 26-tal emelkedett s jelenleg 1303. Ezek között van 88 párhuzamos osztály. Ezek 1884. óta, mikor 46 ilyen osztály állott fenn, évről-évre szaporodnak, mely körülmény a miniszterrel azt mondatja, hogy a „középiskolai tanulók számának rohamos gyarapodása most már nem párhuzamos osztályok állítását követeli meg, hanem megköveteli egyrészt az intézetek továbbfejlesztését, másrészt pedig, a mennyiben a tanulók egyenletesebb megosztása nem sikerül: új intézetek felállítását.“ A párhuzamos osztályok az öt alsó osztályban lefelé fokozódva fordulnak elé s arról tanuskodnak, hogy középiskoláink ez idő szerint még nem csupán a tudományos képzés előiskolái, hanem sok tekintetben a polgári s más hasonló iskolák feladatait is szolgálják, mely körülmény az egységes középiskola szervezésénél különös figyelmet érdemel.

A *tanítási nyelv* 163 középiskolában magyar volt (90%), 18-ban pedig már (10%). Amazok között 137-ben a magyaron kívül más nyelvre nincs is szükség, ellenben 26-nak az első osztályában német, tót, szerb, vagy román nyelven is kell némelykor magyarázni. Csak 18 intézet volt az országban, 1 olasz, 4 román, 1 román-magyar, 1 román, magyar és német, 7 német, 3 német-magyar, 1 szerb-magyar), a hol a tanítási nyelv nem a magyar; de ezek közül is 7-ben használták, különösen a felsőbb osztályokban a magyar nyelvet. A magyar irodalom tanítása, természetesen, mindenütt magyarul foly. Az összes középiskolai növendékek közül *magyar anyanyelvű* 72.4%, német 14.7-, román 6.4-, tót 3.8-, szerb-horvát 1.9-, olasz 0.2-, ruthén 0.2- és másféle 0.3%.

Középoktatásunk magyar jellege tehát egészen domináló, s határozottabban kifejlődött, de biztosabban ellenőrizhető alapon is áll, mint a népoktatás terén.

A *középiskolai tanulók száma* a múlt tanévben 45 261 volt. A szaporulat három év alatt 6.2%. Az egész létszámnak 82.6%-a gymnasiumra, 17.4%-a pedig a reáliskolára esik. Ez utóbbi növendékei évről-évre egyenletesen szaporodnak, úgy, hogy a míg pl. 1880—1-ben ezer gymnasiumi tanulóra 142 reáliskolai esett, e szám a múlt tanévben már 211-re emelkedett.

A középiskolai tanulók létszámából 380 tanult a két unitárius gymnasiumban. Ezek perczentekben vallás szerint így oszlanak meg: unitárius 57-, ev. ref. 13.9-, róm. kath. 9-, izraelita 7.4-, ág. ev. 5.3-, gör. kath. 4- és gör. kel. 3.4%. Tehát csaknem fele más vallású s mint egy 10%-a más nemzetiségű. Ellenben más jellegű középiskolába 83 unitárius ifju járt, még pedig gymnasiumba 62, reáliskolába 21.

A *tanulók előmenetele*. A vizsgálatot tett 42,116 középiskolai tanuló közül *jelesen* végzett 6.6% (nálunk 11.6), *jól* végzett 19 (nál. 22.9)-, *elégségesen* 52.5 (nál. 48.9). Egy tárgyból bukott 16.5 (9.2)-, kettőből 4.6 (5.8)-, többből 7 (1.6)%.

Az *érettségi vizsgálat* eredményéről azt mondja a minister, hogy az szigorúbb mértékkel állapítottatott meg, mint korábban. Az összes 2348 jelentkező közül szóbelire bocsáttatott 2242 ifju; sikerrel vizsgázott 30,1-, megbukott 19,9% (a megelőző évben 18%).

A *tanúrok száma* némely közéletanodában még mindig nem felel meg a középiskolai törvény 32. §-ában megszabott igényeknek s azon tanintézetek között, a melyek mint ilyenek vannak felsorolva, ott áll a kolozsvári unitárius gymnasium is, még pedig a tanerőkkel való ellátást szemléltető hat fokú skála legelső fokán. S a mit a a minister e tekintetben mond, az figyelemre méltó bölcs paedagogusra vall. „A középiskolai törvény — így szól — elég bölcsen azért szabta meg a maximális óraszámot, hogy a tanítás ne váljék közönséges mesterséggé, hanem a tanár mindig uralkodhassék a tudományos anyagon: annak fejlődésével, haladásával lépést tarthasson. Az oly iskolafenntartó, ki tanárainak idejét tulságos mértékben köti le, nemcsak hogy törvénybe ütköző cselekményt követ el, hanem saját iskolájának tanítási színvonalát szállítja alább. Ezért folytonosan szorítom az iskolafenntartókat, hogy a törvény követelményeinek megfeleljenek.“

A *középiskolák vagyona* kevés híján 26 milló frtra van becsülve, miből az unitariusus két gymnasiumra 205,750 frt esik. Az összes évi fentartási költség 5.158,487 frt. Ebből a mi két tanintézetünkre 40,241 frt van számítva. E tekintetben is minden irányban emelkedés mutatkozik, mi a három év előtti állapothoz viszonyítva 8,8%-ban nyer kifejezést.

III. Felsőbb tanintézetek s szakiskolák.

A *budapesti kir. magyar tudományegyetemen* a tanári kar 188 egyénből állott. A hallgatók száma a négy karon (hit-, jog- és állam-, orvos-, bölcsészettudomány) a két félév átlagában 3357 volt. E létszám százalékban kifejezve *vallás szerint* így oszlik meg: róm. kath. 42,71, gör. kath. 2,07, gör. kel. 3,42, helv. hitv. 8,49, ág. hitv. 10,78, unitárius 0,23 (8 hallgató), izraelita 32,26; *honosságát* tekintve: magyarországi 98,33, horvát-szlavoniai 0,43; Ausztriából 0,39, külföldi 0,32. Az egyetem rendes szükségleteire 1890-ben 615,987 frt fordított, melyből az egyetemi alap 242,539 frt, az állampénztár pedig 373,448 frtot fedezett.

Az egyetemmel kapcsolatban berendezett *veszettség elleni védőoltó intézetet* ez első évi működése alatt 701 egyén kereste fel (köztük 20 külföldi). Meghalt közülök 20 beteg, kik többnyire későn jöttek gyógykezelésre. E halálzási arány 2,7%, míg a rendes halálzási arány a veszett és veszettségre gyanus ebmárt egyéneknél, kik védő-oltásokban nem részesülnek, egyre-másra 15—20%-ra tehető.

A *kolozsvári Ferencz-József tudomány-egyetemen* 62 tanár és tanító tartott előadást 580 hallgatónak, kik közül *vallásra* nézve 40,9% róm. kath., 9,6 gör. kath., 4,0 gör. kel., 25,7 helv. hitv., 7,4

ágostai, 4.₇ unitárius (24 hallgató), 7.₅ izraelita; magyar 79.₂, német 7.₈, román 12.₁, tót és szerb 1.₃.

Az egyetem rendes szükségletei 226,994 frtot igényeltek, mely költséget az állampénztár fedezte.

A *kir. József-Műegyetemen* 74 tanerő működött. A hallgatók száma az I. félévben 657, a II-ikban 563 volt (unitárius 2). Külföldről való 15, u. m. Horvátországból 3, Ausztriából 10, Angol- és Olaszországból 2, Szakok szerint: az építészetiben volt 11%, a mérnöki- 54-, a gépészmérnöki- 27-, a vegyészeti és egyetemes osztályban 3%. Évi fenntartási költsége az intézetnek 194,879 frt.

A főiskolai ifjuság szorgalmának megítélhetésére idézzük a jelentés következő részletét: „Az oktatás sikerességének, és másrészt főleg annak feltüntetésére, hogy mely pályák azok, a melyeken az ifjak tanulmányaik rendes időben való befejezését illetőleg hanyagabbak, viszont melyek azok, a melyeken nagyobb szorgalmat tanúsítanak s hivatásuknak lelkiismeretesebb tanulmányt szentelnek, tehát azon körülményre nézve: hányan fejezték be az 1888—9-dik tanévben hazai jogi, orvosi, bölcsészeti és műszaki főiskolán tanulmányaikat azok számához viszonyítva, kik ezelőtt négy (illetőleg az orvosi karon öt) évvel tanulmányaikat megkezdték? ezuttal a következő adatok nyújtanak felvilágosítást“: a jogi szakon 46%, az orvosin 59%, a bölcsészeti szakon 24- és a műegyetemen 59%. A A bölcsészeti karnál mutatkozó felette kedvezőtlen arány abban leli magyarázatát, hogy az ezen pályát választó ifjak nagy része szorult anyagi körülmények közt élvén, önfenntartás céljából gyakran kénytelen tanulmányait megszakítani, s nevelői vagy egyéb alkalmazást keresni.

Jogakadémia az országban 11 áll fenn, u. m. 6 királyi és róm. kath. érseki, Eger, Győr, Kassa, Nagyvárad, Pécs és Pozsony városokban, egy ágostai hitv. Eperjesen, négy helv. hitv. Debreczen, Kecskemét, M.-Sziget és Sárospatakon. Ezek hallgatóinak száma az utóbbi években fokozatos csökkenést mutat. A múlt évi összes létszám 745 volt.

A *szakiskolák és szaktanfolyamok* főbb adatai a következők: Iparos tanoncok számára szervezett *alsó fokú ipariskola* 1890-ben 296 működött 53,408 növendékkel. Tíz év alatt a létszám több, mint megkétszereződött. E tanfolyamok fentartása 368.260 frt költséggel járt.

Ipari tanműhely 81 van, közülök önálló szervezettel bír 26, más iskolával kapcsolatos 55. A növendék-létszám pár év óta apadó irányt vett. Az utolsó évben 5.296 növendék járt ez ipari tanműhelyekbe. A faipar különböző ága taníttatik 26 tanműhelyben, vasipar 4-ben, agyagipar 1-ben (Mágocon), női ipar 41-ben, vegyes iparág 9-ben. A múlt évi összes költség 100.450 forintra számított.

Az ipari magasabb kiképzés szolgálatában a *budapesti állami középipariskola* és *technológiai iparmúzeum* áll. Abba a négy középiskolai osztály elvégzése után vétetnek fel a növendékek s a múlt

évben a három évfolyamon 188-an voltak. Szervezve van az intézetnél az *építő-iparosok* téli tanfolyama s a *gőzgépezetők és gőzkazán-fűtők* esti tanfolyama.

A *kereskedő tanulók* oktatására 70 alsó foku kereskedelmi iskola áll fenn 4240 növendékkal, kiknek száma évről-évre növekedik.

Kereskedelmi középiskola (némelyik „akadémia“ czímmel) 27 van az országban 2637 tanulóval, mely létszám a három év előtti állapottal szemben 31% emelkedést mutat.

A ministeri jelentés gazdag tartalmát ezeken kívül a női keresk. tanfolyam-, a szülésznőket képző intézetek-, az országos mintarajziskola és rajztanárképző-, a m. kir. iparművészeti iskola, a festészeti mesteriskola-, a nők számára szervezett festészeti tanfolyam-, az országos üvegfestő intézet-, országos zene- és színművészeti akadémia-, a siketnémák, vakok, hülyék intézetének, árvaházaknak-, a magyar nemzeti múzeum-, országos képtár és történeti képesarnok-, iparművészeti múzeum-, a meteorologiai és földdelejjességi intézet-, a műemlékek és a képzőművészet ismertetése egészíti ki, melyek úgy külön-külön, mint a maguk összességében fényes bizonyítékai a magyar nemzeti élet föllendülésének s csupa leírásukban is bő táplálékot nyújtanak hazafias lelkesedésünknek. A ministeri jelentés már csak azért is megérdemelné, hogy minden közkönyvtárban helyet foglaljon s így a nagy közönségnek is könnyen hozzáférhetővé váljék.

KOZMA FERENCZ.

COMENIUS ÁMOS JÁNOSRÓL.

(1592—1671.)

A történelem tanusága szerint a nagy embereknek, az újítás és szabad gondolkozás úttörőinek eleitől fogva, életökben a sorsuk: félreértés és hálátlanság volt. De más felől azt is igazolja a történelem, hogy az igazi érdem, a nemes önfeláldozás, habár száz évek mulva is, mindig elismerésre és méltánylásra talál. Szép példa erre Comeniusnak, a hirneves tanférfiúnak viszontagságteljes élete. Háromszáz évnek kelle a semmiségbe merülni, a míg az egyetemes emberiséget érdeklő tanügyi reformjai, halhatatlan érdemei általános elismerésben részesültek. Születésének háromszáz évi fordulója alkalmából a tanügybarátok vetélkedtek az emlékünnepek rendezésében. Berlinben még a múlt évben társulat alakult, hogy emlékéit elveinek felelevenítése, terjesztése s összegyűjtött munkáinak különféle nyelvekre lefordítása által megörökítsék. Hazánkban is számos helyen tartottak Comenius-ünnepélyt, melyek között legkimagaslóbb volt a sáros-pataki, mint a hol a nagy iskolareformátor tényleg működött is. Azonfelül ez alkalomból több mű jelent meg, melyek az ő életét és eszméit részletesen és kimerítően ismertetik.

Comenius Á. János vagy Komensky, 1592 ben, mártius 28-án született Nivnitzben, Morvaországban. Szülői, kik a cseh-morva-testvérek felekezetéhez tartoztak, korán elhalván, önmagára volt utalva, s tanulmányait csak 16 éves korában kezdhette meg először Hernbornban (Nassau), hol nagy hatással volt a kiváló tehetségű és nagy szorgalmu ifjura Alstedt J. Henrik theologiai tanár; majd Heidelbergbe ment, hol theologiai tanulmányait befejezte. Ezután Németalföldön utazott. Később a morva-testvérek papnak választották Pre-rauban, hol mint predicator és tanító működött. Miután felszentelték, Fulnekbe ment lelkésznek s egyszersmind rector is volt az ottani iskolában (1616.). Ez időben utazta be Magyarországnak is egyes részeit. Sok érdemeiért a morva-testvérek püspököknek is megválasztották (1647.) s ő volt az utolsó püspöke a nevezett felekezetnek. Háromszor nősült. Az első feleségét s két gyermekét korán elvesztette. A második nejétől pedig öt gyermeke maradt. Irodalmi munkásságát, mely bámulatraméltó, 1616-ban kezdette meg. Műveinek számát, melyek inkább a paedagogia és theologia körébe tartoznak, életirói 90-nél többre teszik. Nevezetesebb művei: „*A világ labirintusa és sziv paradicsoma*“, mely magyar nyelven is megjelent 1805-ben,